

PERREZ, J. (2004)

Semantische en pragmatische aspecten van connectieven onder de loep

Julien Perrez, Université catholique de Louvain

I

Inleiding

In het kader van ons doctoraal onderzoek concentreren we ons op de studie van causale, contrastieve en metadiscursieve connectieven, meer bepaald op hun impact op tekstbegrip en op hun gebruik door Franstalige leerders van het Nederlands. In dit artikel¹ wordt de nadruk gelegd op semantische en pragmatische aspecten van de bestudeerde connectieven.

2

Connectieven

Connectieven zijn talige uitdrukkingen die een verband leggen tussen finiete tekstsegmenten, of met andere woorden die coherentierelaties tussen diezelfde segmenten expliciet maken (Sanders, Spooren & Noordman 1992), en die zo bijdragen tot het bouwen van coherentie in discourse. In fragment (1) wijzen *want* en *omdat* er bijvoorbeeld respectievelijk op dat de tekstsegmenten die ze met elkaar verbinden causaal moeten worden geïnterpreteerd.

- (1) Vice-Premier Louis Michel riep de Vlamingen woensdag op niet voor CD&V te stemmen. **Want**, aldus de vrij bochtige redenering van het MR-kopstuk, dan worden niet de liberalen maar de socialisten de grootste politieke familie en mogen zij de premier leveren. **Omdat** in de socialistische familie de PS zwaarder weegt dan sp.a-spirit, wordt dat dan Elio di Rupo. (*De Financieel Economische Tijd*, 09/05/03)

Doordat ze een voornamelijk verbindende functie hebben, kunnen connectieven als typische functionele talige uitdrukkingen worden beschouwd. Een illustratie hiervan is het feit dat ze de grenzen overschrijden van de traditionele syntactische klassen. Zo kunnen zowel bijwoorden (bv. *daarom*, *immers*, *bovendien*, *daardoor*) als onder- en nevenschikkende voegwoorden (bv. *doordat*, *maar*, *omdat*, *hoewel*) en zelfs lexicale combinaties (bv. *aan de ene kant*, *aan de andere kant*) tot de functionele categorie van connectieven worden gerekend. Met de term 'connectief' wordt aan uitdrukkingen gerefereerd die in monoloogachtig geschreven discourse voorkomen. Discourse markeerders van het type *I mean* of *y'know*, die typerend zijn voor gesproken discourse en in zekere zin ook verbanden leggen tussen discoursesegmenten (zie Schiffrin 1987), worden in ons onderzoek buiten beschouwing gelaten. In de volgende paragrafen worden de verschillende soorten onderzochte connectieven apart behandeld.

2.1

Causale connectieven

- (2) Door nesten of dode vogels kan een schoorsteen verstopt raken. Laat uw schoorsteen **dus** ieder jaar nakijken en zonodig vegen. (Sanders, Spooren en Noordman 1992)
- (3) **Doordat** de BTW-tarieven en accijnzen op drank bij onze zuiderbuur lager zijn, loont het wel de moeite om heen en weer te rijden. (*De Morgen*, 03/12/2003)
- (4) De Lijn kampt met vertragingen op haar lijnen vanuit Overijse en Hoeilaart en legt **daarom** pendelbussen in. (*De Morgen*, 09/12/2003)
- (5) In totaal krijgt maar een vierde van de ondervraagden met Kerstmis cadeautjes **omdat** het feest in een groot deel van de gezinnen niet gevierd wordt. (*De Morgen*, 09/12/2003)
- (6) John came back **because** he loves her. (Sweetser 1990)
- (7) John loves her, **because** he came back. (ib.)
- (8) What are you doing tonight, **because** there is a good movie on (ib.)

Causale connectieven zijn connectieven die een causaal verband leggen tussen finiete tekstsegmenten. Er kan een onderscheid worden gemaakt tussen voorwaartse causale connectieven, die het gevolgsegment inleiden (*dus*, *daarom*, *daardoor*), en achterwaartse causale connectieven, die het oorzaakseg-

ment inleiden (*omdat, want, doordat, aangezien*). Causale connectieven kunnen in verschillende contexten voorkomen en verschillende soorten causale relaties markeren. Sweetser (1990) onderscheidt bijvoorbeeld drie gebruiksdomeinen, waarin causale connectieven kunnen worden gebruikt, namelijk het 'inhoudelijke domein' ('content domain'), het 'epistemische domein' ('epistemic domain') en het 'conversationele domein' ('speech-act domain'). Zij gaat ervan uit dat causale voegwoorden in het inhoudelijke domein naar de werkelijke, in de wereld observeerbare aard van het causale verband verwijzen (zie (6)), terwijl een causaal voegwoord in het epistemische domein de oorzaak van een geloof of conclusie aanduidt (zie (7)), en causale voegwoorden in het conversationele domein een causale verklaring bieden voor het uitvoeren van een taalhandeling (zie (8)).

2.2

Contrastieve connectieven

Contrastieve connectieven zijn talige uitdrukkingen die een contrastief verband leggen tussen finiete tekstsegmenten (bv. *maar, terwijl, hoewel, daarentegen, al, ook al*). Zoals dat het geval is met causale coherentierelaties, kan de aard van het contrastieve verband ook variëren met de context. Spooren (1989), Oversteegen (1997) en Lagerwerf (1998) onderscheiden drie soorten contrastieve relaties, namelijk 'semantische opposities', 'tegengesproken verwachtingen' en 'concessies'. Semantische opposities (zie (9)) drukken een relatie uit "between two conjuncts each having different subjects, to which properties are attributed that are mutually exclusive in the given context" (Spooren 1989: 31). Een tegengesproken verwachting (zie (10)) is in de terminologie van Sanders et al. (1992) een negatieve causale relatie. Dit betekent dat zo'n relatie een propositionele implicatie inhoudt die een uit s_1 afgeleid antecedent ("als een vrouw mooi is") en een uit s_2 afgeleid consequent ("zal ze trouwen") bestaat (Oversteegen 1997). In een tegengesproken verwachting wordt deze consequent vervolgens genegeerd. Concessies (zie (11)) kunnen uiteindelijk worden beschouwd als relaties waarin een van de segmenten een argument voor en het andere segment een argument tegen een bepaald standpunt biedt (Lagerwerf 1998, Spooren 1989). Dit standpunt is over het algemeen afleidbaar uit de context (zie (11a)).

(9) Jan is groot, **maar** Piet is klein.

(10) **Hoewel** Greta Garbo de maatstaf werd genoemd van schoonheid, is zij nooit getrouwd geweest. (Lagerwerf 1998)

(11) A: Zullen we deze kamer huren?

B: Het hotel is duur **maar** het is comfortabel. (ib.)

2.3

Metadiscursieve markeerders

Wat het begrip 'metadiscourse' inhoudt, ligt misschien iets minder voor de hand. In de literatuur wordt over het algemeen aan 'metadiscourse' gerefereerd als "discourse about discourse" (Crismore 1990, Hyland 1998) en worden metadiscursieve uitdrukkingen multifunctioneel geacht (Crismore 1990, Halliday 1978, Hyland 1998, Intaraprawat en Steffensen 1995). Voor Hyland (1998) verwijst metadiscourse naar "aspects of a text which explicitly organize the discourse, engage the audience and signal the writer's attitude" (Hyland 1998: 437). Naast deze functies wordt ook vaak naar het feit verwezen dat deze talige items een begeleidende functie hebben voor de lezer (Crismore 1990, Hyland 1998) en dat ze het contact tussen de spreker en de lezer aan de ene kant, en de schrijver en zijn boodschap aan de andere kant in stand houden (Crismore 1990, Hyland 1998, Halliday 1978, Intaraprawat & Steffensen 1995). Op basis hiervan kunnen aan deze metadiscursieve uitdrukkingen twee hoofdfuncties worden toegekend: ze kunnen enerzijds de structuur van de tekst aangeven (bv. *ten eerste*, *ten tweede*, *ten slotte*, *aan de ene kant*, *aan de andere kant*) en anderzijds de attitude van de spreker weergeven ten opzichte van zijn discourse (bv. *ik denk dat*, *naar mijn mening*, *wat mij betreft*). Omdat zulke metadiscursieve uitdrukkingen niet altijd een verband leggen tussen tekstsegmenten kan de neutralere term 'metadiscursieve markeerder' beter worden gebruikt. Binnen deze bredere categorie kunnen metadiscursieve connectieven (bv. *verder*, *hiernaast*, *met andere woorden*) worden onderscheiden van andere metadiscursieve uitdrukkingen zoals *ik denk dat* of *naar mijn mening*, die eerder een argument inleiden dan tekstsegmenten met elkaar verbinden. Metadiscursieve markeerders vormen geen vaste, gesloten categorie zoals causale en contrastieve connectieven en het zou moeilijk zijn een uitputtende lijst van deze markeerders samen te stellen. Hieronder volgen een paar voorbeelden.

- (12) Ook de virtuele operator Scarlet dacht enkele maanden geleden in stilte aan zo'n hybride-aanbod. Segmenteren is **inderdaad** de boodschap, zegt ook woordvoerder Ivo Mechels van de organisatie Test-Aankoop. "Het principe houdt steek: er is zelden één aanbod dat precies aan de wensen van elke consument voldoet." (*De Morgen*, 09/12/2003)
- (13) (...) **Daarnaast** zijn de succesvollere ontwikkelingslanden gefrustreerd omdat ICANN in het verleden het gros van de internetverbindingen aan Westerse landen heeft toegekend,

waardoor zij met een veel grotere groep een veel kleiner aantal verbindingen moet delen. **Tenslotte** vindt een aantal landen dat de erkenning van domeinnamen die niet in Latijnse tekens zijn gesteld, zoals Chinese namen, sneller moet verlopen. (...) (*De Gazet van Antwerpen*, 10/12/03)

3

Semantische en pragmatische kenmerken

In wat volgt wordt de nadruk gelegd op drie aspecten van het semantische en pragmatische gedrag van connectieven, namelijk hun weglaatbaarheid, hun procedurele betekenis en de vraag of ze al dan geen kernbetekenis hebben.

3.1

Weglaatbaarheid

Van connectieven wordt vaak gezegd dat ze niet bijdragen tot de semantische inhoud van de segmenten die ze met elkaar verbinden, en dat ze daardoor kunnen worden weggelaten zonder de betekenis van het fragment aan te tasten (Brinton 1996, Fraser 1990, 1999, Mosegaard Hansen 1998, Schourup 1999). De analyse van voorbeeldzinnen (14) en (15) schijnt deze tendens te bevestigen voor causale en metadiscursieve connectieven (de b-zinnen zijn impliciete versies van de a-zinnen). In overeenstemming met Rossari (2000) die stelt dat "la relation marquée ne peut en aucun cas être considérée comme un équivalent explicite de la relation non-marquée" (Rossari 2000: 17), beweren we met deze voorbeelden niet dat de b-zinnen equivalenten zijn van de a-zinnen, maar wel dat de in de a-zinnen aanwezige coherentierelatie achterhaalbaar is in de impliciete fragmenten. Met andere woorden: net als (14a) wordt (14b) causaal geïnterpreteerd. Dit kan worden verklaard door het feit dat het connectief expliciet naar de bedoelde coherentierelatie verwijst. Dit impliceert dat de lezer of hoorder zelf een interpretatie moet weten te vinden als het connectief wordt weggelaten. Dit wordt door experimentele studies over de impact van causale connectieven op tekstverwerking en tekstbegrip ondersteund. Hierin wordt aangetoond dat markeerders een faciliterende functie uitoefenen op het lezen van teksten (Sanders en Noordman 2000) en in sommige gevallen ook op het begrip van die teksten (Degand, Lefèvre en Bestgen 1999, Degand en Sanders 2002).

- (14a) Amerikanen zijn immers heel rare imperialisten: ze willen niet blijven. We hebben hier **dus** niet met het ouwe, Britse imperialisme te maken, maar wel met een nieuwe vorm ervan. (*De Morgen*, 03/12/2003)
- (14b) Amerikanen zijn immers heel rare imperialisten: ze willen niet blijven. We hebben hier niet met het ouwe, Britse imperialisme te maken, maar wel met een nieuwe vorm ervan.
- (15a) Volgens Disney is Eisner ook verantwoordelijk voor de slechte resultaten van televisiedochter ABC, die in een diep kijkliefdal zit. **Bovendien** zit de hele pretparkenbusiness van Disney in het slop omdat Eisner parken bijbouwde waar het niet nodig was, wat voor minder bezoekers en gigantische uitgaven zorgde. (*De Morgen*, 03/12/2003)
- (15b) Volgens Disney is Eisner ook verantwoordelijk voor de slechte resultaten van televisiedochter ABC, die in een diep kijkliefdal zit. De hele pretparkenbusiness van Disney zit in het slop omdat Eisner parken bijbouwde waar het niet nodig was, wat voor minder bezoekers en gigantische uitgaven zorgde.

Het is nu de vraag of deze observaties ook gelden voor andere soorten connectieven. Een aantal contrastieve fragmenten worden hieronder in beschouwing genomen. De a-zinnen drukken verschillende soorten contrastieve relaties uit, terwijl de b-zinnen de ongemarkeerde equivalenten zijn van de a-zinnen. Het vraagteken duidt aan dat de oorspronkelijke contrastieve relatie moeilijk te achterhalen is.

- (16a) Jan is klein, **maar** Piet is groot.
- (16b) Jan is klein. Piet is groot.
- (17a) Elle a été transportée à l'hôpital, **mais** son état s'améliore.
- (17b) ?Elle a été transportée à l'hôpital. Son état s'améliore.
- (18a) Het hotel is duur, **maar** het is comfortabel.
- (18b) ?Het hotel is duur. Het is comfortabel.
- (19a) Greta Garbo is nooit getrouwd geweest, **hoewel** zij als de maatstaf voor schoonheid werd gezien.
- (19b) ?Greta Garbo is nooit getrouwd geweest. Zij werd als de maatstaf voor schoonheid gezien.

Deze voorbeelden tonen aan dat de meeste contrastieve relaties hun contrastieve aspect kunnen verliezen als de markeerder wordt weggelaten. Alleen in (16b) is de contrastieve interpretatie nog duidelijk. Als de lezer

geen indicatie heeft dat de verschillende segmenten van de verdere voorbeeldzinnen contrastief verbonden zijn, is de kans groot dat hij deze segmenten aan de hand van een andere relatie met elkaar gaat verbinden. Zo zou (18b) bijvoorbeeld op het eerste gezicht causaal kunnen worden geïnterpreteerd (s_2 zou als het motief of de rechtvaardiging van s_1 kunnen worden beschouwd), terwijl men zou kunnen denken dat de segmenten van (17b) door een additieve relatie met elkaar verbonden zijn. (19b) zou op het eerste gezicht ook causaal kunnen worden verwerkt maar dan zou de 'acceptabiliteit' van dat causale verband snel in twijfel worden getrokken. Dit toont aan dat niet alle connectieven of discourse markeerders even makkelijk weglaatbaar zijn, en dat sommige impliciet gelaten fragmenten (zoals dat het geval is met contrastieve fragmenten) de lezer kunnen misleiden in zijn interpretatieproces.

Samenvattend kunnen we stellen dat connectieven niet tot de semantische of propositionele inhoud van de uitingen behoren die ze met elkaar verbinden, maar dat ze veeleer een aparte boodschap inleiden met een eigen propositionele inhoud die dan procedureel van aard is (Blakemore 2002; zie hieronder). Sanders et al. (1992) onderhouden hetzelfde soort ideeën als ze zeggen dat "it is because of this coherence relation that the meaning of two discourse segments is more than the sum of the parts" (Sanders et al. 1992: 2). Dit 'één plus één is drie'-schema komt overeen met het beeld waarin de propositionele inhoud van de discourse markeerder vergeleken kan worden met het informatiesurplus dat ontstaat door de aanwezigheid van een coherentierelatie tussen twee tekstsegmenten. Dit informatiesurplus is dan ofwel impliciet gelaten ofwel expliciet aangegeven door een discourse markeerder.

Dit suggereert dat de semantische bijdrage van connectieven aan de segmenten die ze met elkaar verbinden niet onderschat kan worden. Dit spoort ons aan om verder te gaan kijken naar wat de connectieven semantisch en pragmatisch gezien aan de segmenten leveren. In wat volgt wordt verder ingegaan op de aard van de betekenis van connectieven en op de vraag of connectieven al dan geen kernbetekenis hebben.

3.2

Procedurele betekenis

Volgens traditionele semantische opvattingen hebben inhoudswoorden zoals *stoel* een conceptuele betekenis (ook denotationele of representatieve betekenis genoemd). Dit houdt in dat er met het woord 'stoel' een in onze hersenen opgeslagen beeld van een (prototypische) stoel gepaard

gaat. Deze conceptuele opvatting van woordbetekenis komt echter niet van pas om de semantische aard van connectieven te bepalen. Het is namelijk iets moeilijker om zich een beeld voor te stellen dat een woord zoals *doordat* zou representeren. Om de semantiek van connectieven te beschrijven kan in overeenstemming met Blakemore (1987) worden gesteld dat ze een procedurele eerder dan een conceptuele betekenis hebben: “[discourse markers] do not have a representational meaning but a procedural one, consisting of instructions about how to manipulate the representation of an utterance” (Blakemore 1987). Het begrip ‘procedurele betekenis’ stamt af van de functionele semantiek (cf. Harder 1996) waarin betekenissen als functies worden opgevat: “I use the word « instruction » about linguistic meanings to emphasize the procedural, dynamic nature of meanings as constituting process input rather than static representations” (Harder 1996: 114). Volgens de functionele semantiek bestaat de functie van de betekenis van een woord in het geven van instructies over de manier waarop het woord zelf of de uiting waarin het woord voorkomt moet worden geïnterpreteerd.

Als deze functioneel-semantische opvattingen op connectieven worden toegepast, kan worden gesteld dat connectieven niet naar een of ander beeld of concept verwijzen maar dat ze instructies geven over de manier waarop de segmenten die ze met elkaar verbinden moeten worden verwerkt. Dit aspect van de betekenis van connectieven wordt door Degand (2001) onderstreept als ze stelt dat “each causal connective could be considered as a program that gives instructions on how to integrate the meaning of each conjunct into a single representation” (Degand 2001: 97). Dit beeld dat discourse markeerders semantisch gezien de richtlijn geven van hoe de uitingen die ze met elkaar verbinden verwerkt en geïnterpreteerd moeten worden, staat ook centraal in het werk van Mosegaard Hansen (1998) die stelt dat “semantically, [discourse, jp] markers are best seen as processing instructions intended to aid the hearer in integrating the unit hosting the marker into a coherent mental representation of the unfolding discourse” (Mosegaard Hansen 1998: 236). Dit ‘inferentiële’ standpunt over discourse markeerders leidt tot het idee dat deze een beperkende functie uitoefenen op de betekenis van de tekstsegmenten die ze met elkaar verbinden, in de zin dat ze een betekenisrelatie of een instructie selecteren boven alle mogelijke relaties of instructies in een bepaalde context (Blakemore 2002, Fraser 1999, Lamiroy en Van Belle 1995, Pander Maat 1999, Schiffrin 1987).

3.3 Connectiefbetekenis

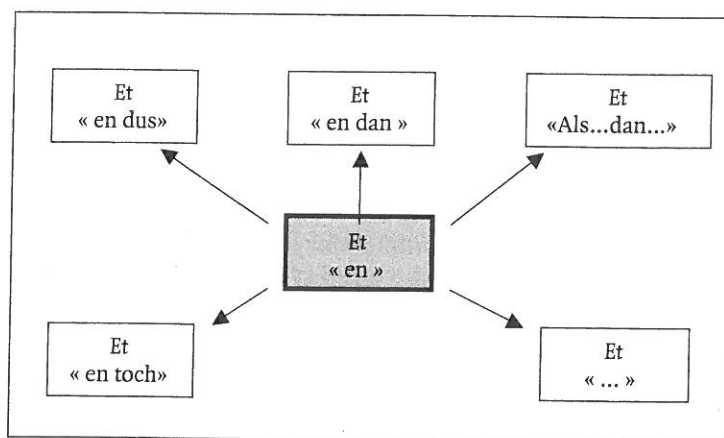
Nu kan de vraag worden aangesneden wat connectieven dan in de praktijk betekenen. Laten we een aantal voorbeelden (overgenomen uit Mosen-gaard Hansen 1998) met het Franse connectief *et* in beschouwing nemen.

- (20) Londres est la capitale de l'Angleterre *et* Paris la capitale de la France.
- (21) Julie s'est mariée *et* elle a eu un enfant.
- (22) Julie a eu un enfant *et* elle s'est mariée.
- (23) Jacques est socialiste *et* il a voté Chirac.
- (24) Refais ça, *et* je te casse la gueule.

In (20) hebben we te maken met een 'klassieke' additieve *et*. In (21) weerspiegelt *et* een zekere chronologische volgorde en heeft het meer een 'en dan'-betekenis' dan een 'en tout court'-betekenis'. In (22) kunnen de segmenten causaal worden geïnterpreteerd. *Et* gaat in dit geval meer de kant op van een 'en dus'-betekenis'. *Et* drukt in (23) een contrastieve relatie uit. Het heeft in dit geval een 'en toch'-betekenis'. In (24) signaleert *et* uiteindelijk een voorwaarde. Het zou kunnen worden omschreven met *als... dan*.

Op basis van deze voorbeelden kunnen we stellen dat *et* tenminste vijf verschillende mogelijke interpretaties heeft. De vraag is nu hoe deze verschillende interpretaties zich tot elkaar verhouden. We kunnen ons ten eerste afvragen of we te maken hebben met een geval van homonymie waarbij het om vijf ongerelateerde betekenissen zou gaan, zoals dat het geval is met het woord *bank* dat ofwel naar een meubelstuk ofwel naar een financiële instelling verwijst. Deze mogelijkheid lijkt geen steek te houden.

Een alternatief hierop is de stelling dat *et* een kernbetekenis heeft die in overeenstemming met Sweetser (1990: 87) kan worden omschreven als "setting things side by side". Deze kernbetekenis kan dan door de context worden verrijkt om de bovengenoemde verschillende interpretaties te vormen. Volgens deze benadering zou *et* met andere woorden een centrale, prototypische betekenis hebben die in combinatie met de context waarin het voorkomt aanleiding kan geven tot meer specifieke interpretaties. De kernbetekenisbeschrijving van *et* wordt in Figuur 1 schematisch voorgesteld.

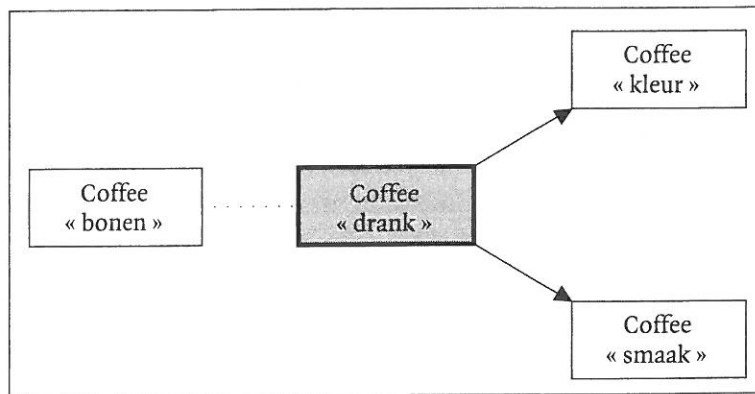
Figuur 1: kernbetekenisbeschrijving van *et*

Naast de kernbetekenisopvatting kan de semantische variatie die het connectief *et* vertoont worden beschouwd als een geval van polysemie. De polysemische benadering gaat ervan uit dat een woord verschillende betekenisonderdelen heeft (Reichling 1935), die met elkaar verbonden zijn door familiegelijkenis of uitbreiding vanuit een prototype. Mosengaard Hansen (1998) illustreert deze polysemische opvatting aan de hand van het Engelse woord *coffee*. In de volgende uit haar werk overgenomen voorbeeldzinnen verwijst het woord *coffee* iedere keer naar iets anders. In (25) en (26) gaat het respectievelijk om de drank en de bonen, terwijl we in (27) met een smaak- en in (28) met een kleurinterpretatie van het woord hebben te maken.

- (25) A cup of **coffee**.
- (26) They grow **coffee** in South America.
- (27) (In an ice cream parlor) I'd like a sugar cone with two scoops: **coffee** and butter pecan.
- (28) We have this blouse in a variety of colours: **coffee**, ivory, burgundy,...

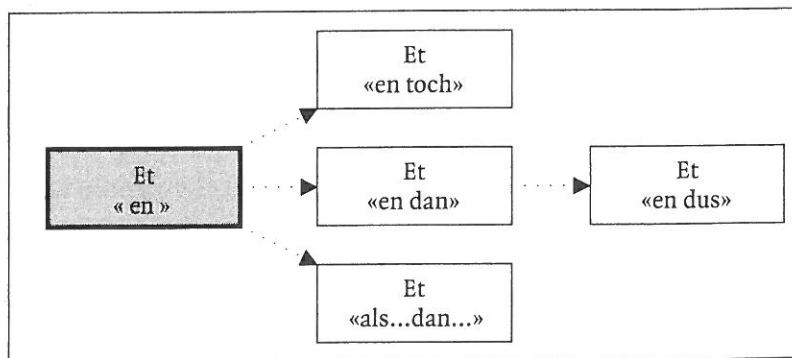
Anders dan *bank* in de homonymische benadering en *et* in de kernbetekenisopvattingen hebben de verschillende interpretaties van het woord *coffee* duidelijk iets met elkaar gemeen. Het idee is dat het betekenisonderdeel "kleur" afgeleid kan worden van het prototypische betekenisonderdeel "drank". Als iemand niet weet dat een bepaalde kleur *coffee* kan worden genoemd, dan begrijpt hij toch waar deze kleur op slaat als hij de uitdrukking *a coffee blouse* hoort. Het woord *coffee* hoeft dus geen bijbeteke-

nis te krijgen die expliciet naar de kleurinterpretatie van het woord zou verwijzen. Hetzelfde geldt voor de smaakinterpretatie. De polysemie van het woord *coffee* wordt in Figuur 2 geïllustreerd.

Figuur 2: Polysemische beschrijving van het woord *coffee*.

Deze polysemische opvatting lijkt prima te werken met inhoudswoorden zoals *coffee*, maar hoe kan deze polysemische beschrijving worden gebruikt om de semantische verbanden te verklaren tussen de verschillende mogelijke interpretaties van functiewoorden zoals connectieven? In haar bijdrage pleit Mosengaard Hansen (1998) voor een polysemische beschrijving van de betekenis van connectieven, maar illustreert verder niet hoe dit kan worden gedaan. De analyse van een hypothetische schematische polysemische representatie van de verschillende interpretaties van *et* laat een aantal onnauwkeurigheden naar voren komen (zie Figuur 3).

Figuur 3: Prototypische beschrijving van *et*

Het eerste bezwaar betreft de relaties tussen de verschillende interpretaties. We kunnen stellen dat de additieve betekenis de prototypische betekenis is. Het wordt echter moeilijker om vast te stellen hoe de andere mogelijke betekenissen van *et* zich dan tot het prototype verhouden. Vertonen ze familiegelijkenis met het prototype of moeten ze als uitbreidingen van dit prototype worden beschouwd? Kunnen we ons bijvoorbeeld ook niet inbeelden dat de ‘*en dus*-interpretatie’ eerder afgeleid is van de ‘*en dan*-interpretatie’? De causale interpretatie van *et* zou als een variant kunnen worden beschouwd van de temporele interpretatie van *et* aangezien deze causale interpretatie ook een zekere temporele ordening weergeeft. Deze vragen moeten hier in het midden worden gelaten. Daar zijn, naar mijn weten, (nog) geen bevredigende antwoorden op.

Een tweede probleem ontstaat als we de zaak omkeren en uitgaan van het prototype zelf. Het is dan moeilijk om op basis van de prototypische betekenis van *et* te voorspellen dat het ook een contrast kan uitdrukken, terwijl het mogelijk is om op basis van de prototypische betekenis van het woord *koffie* te voorspellen dat het ook op een kleurschakering zou kunnen slaan. Met andere woorden, het is moeilijk te bedenken dat de *en dan*-, *en dus*-, *en toch*- en *als dan*-interpretaties van *et* zouden kunnen worden afgeleid van de prototypische betekenis van *et* alleen. Deze interpretaties van *et* zijn volgens mij alleen te achterhalen in combinatie met de context waarin ze worden gebruikt.

Deze bezwaren spelen in het voordeel van de kernbetekenisopvatting die er flexibel genoeg uitziet om alle bijkomende interpretaties mogelijk te maken, zolang de kernbetekenis zelf zichtbaar blijft. In de voorbeeldzinnen (6) tot en met (11) worden *maar* en *because* respectievelijk in verschillende contexten gebruikt, wat niet wegneemt dat hun hypothetische kernbetekenis (iets in de trend van “drukt een contrast uit” voor *maar* en van “legt een causaal verband” voor *because*) in alle contexten van toepassing blijft. Het is dus de betekenis van het gehele fragment door de combinatie van het connectief met de segmenten die verandert (Sweetser (1990) spreekt in dit geval van ‘pragmatische ambiguïteit’), niet de betekenis van het connectief zelf. Op dezelfde manier blijft de hypothetische kernbetekenis van *et* (“putting things side by side”, Sweetser 1990) in al zijn hierboven besproken verschillende interpretaties aanwezig. Om deze kernbetekenisopvatting tegen te spreken zou een voorbeeld moeten worden gevonden waar *maar* geen contrast zou uitdrukken, of *et* geen additieve betekenis zou hebben.

4

Conclusie

Dit artikel geeft een overzicht van het semantische en pragmatische gedrag van causale, contrastieve en metadiscursieve connectieven. De nadruk werd op drie aspecten gelegd, namelijk de weglaatbaarheid van connectieven, de procedurele aard van hun betekenis en beschouwingen in verband met de vraag of ze al dan niet een kernbetekenis hebben.

Bij de behandeling van de weglaatbaarheid van connectieven werd gesuggereerd dat niet alle connectieven even gemakkelijk weglaatbaar zijn. Dit wijst erop dat connectieven een belangrijke rol spelen in tekststructuur en -verwerking, en vooral dat hun semantische bijdrage niet over het hoofd kan worden gezien. In het verlengde hiervan werd aangetoond dat connectieven eerder een procedurele dan een conceptuele betekenis hebben, die in het geven van instructies bestaat over de manier waarop de verbonden segmenten moeten worden geïnterpreteerd.

Aan de hand van het Franse connectief *et* werd de vraag vervolgens aangesneden hoe de verschillende mogelijke interpretaties van een connectief zich tot elkaar verhouden. Er werd rekening gehouden met twee mogelijke manieren om deze verschillende interpretaties van eenzelfde connectief te verklaren. Aan de ene kant werd de kernbetekenisopvatting beschreven, waarin connectieven een kernbetekenis hebben die in combinatie met de context aanleiding kan geven tot verschillende interpretaties. Aan de andere kant werd de polysemische benadering in beschouwing genomen, die ervan uitgaat dat alle mogelijke interpretaties van een connectief verbonden zijn door familiegelijkenis of uitbreiding vanuit een prototype. Een korte bespreking van de voor- en nadelen van elk model heeft laten zien dat de polysemische benadering theoretisch nauwkeuriger zou moeten worden uitgewerkt om de semantische inhoud van connectieven overtuigend te kunnen beschrijven. De kernbetekenisbenadering daarentegen lijkt flexibel genoeg om de semantisch-pragmatische variatie van connectieven in kaart te brengen.

Bibliografie

BLAKEMORE, D. (1987). *Semantic Constraints on Relevance*. Padstow: Blackwell Publishers.
BLAKEMORE, D. (2002). *Relevance and Linguistic Meaning. The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Cambridge: Cambridge University Press.

- BRINTON, L.J. (1996). *Pragmatic Markers in English. Grammaticalization and Discourse Functions* Berlin: Mouton de Gruyter.
- CRISMORE, A. (1990). Metadiscourse and discourse processes: interactions and issues. In: *Discourse Processes*, 13, 191-205.
- DEGAND, L. (2001). *Form and Function of Causation. A theoretical and Empirical Investigation of Causal Constructions in Dutch*. Leuven: Peeters.
- DEGAND, L., LEFÈVRE, N. & Y. BESTGEN (1999). The impact of connectives and anaphoric expressions on expository discourse comprehension. In: *Document Design*, 1, 39-51.
- DEGAND, L. & T. SANDERS (2002). The impact of relational markers on expository text comprehension in L1 and L2. In: *Reading and Writing: An Interdisciplinary Journal*, 15, 739-758.
- FRASER, B. (1990). An approach to discourse markers. In: *Journal of Pragmatics*, 14, 383-395.
- FRASER, B. (1999). What are discourse markers? In: *Journal of Pragmatics*, 31, 931-952.
- HALLIDAY, M.A.K. (1978). *Language as social semiotic*. London: University Park Press.
- HARDER, P. (1996). *Functional Semantics. A Theory of Meaning, Structure and Tense in English*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- HYLAND, K. (1998). Persuasion and context: the pragmatics of academic metadiscourse. In: *Journal of Pragmatics*, 30, 437-455.
- INTARAPRAWAT, P. & M.S. STEFFENSEN (1995). The use of metadiscourse in good and poor ESL essays. In: *Journal of Second Language Writing*, 4, 253-272.
- LAGERWERF, L. (1998). *Causal Connectives Have Presuppositions. Effects on Coherence and Discourse Structure*. Doctorale dissertatie. Utrecht: LOT.
- LAMIROY, B. & W. VAN BELLE (1995). Connectives of contrast and concession in Dutch and French. In: *Leuvense bijdragen*, 84, 397-418.
- MOSEGAARD HANSEN, M.B. (1998). The semantic status of discourse markers. In: *Lingua*, 104, 235-260.
- OVERSTEEGEN, L.E. (1997). On the pragmatic nature of causal and contrastive connectives. In: *Discourse Processes*, 24, 51-85.
- PANDER MAAT, H. (1999). The differential linguistic realization of comparative and additive coherence relations. In: *Cognitive Linguistics*, 10, 147-184.
- REICHLING, A. (1935). *Het Woord*. Zwolle.
- ROSSARI, C. (2000). *Connecteurs et Relations du Discours: Des Liens entre Cognition et Signification*. Nancy: Presses Universitaires.

- SANDERS, T. & L. NOORDMAN (2000). The role of coherence relations and their linguistic markers in text processing. In: *Discourse Processes*, 29, 37-60.
- SANDERS, SPOOREN & NOORDMAN (1992). Toward a taxonomy of coherence relations. In: *Discourse Processes*, 15, 1-35.
- SCHIFFRIN, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHOURUP, L. (1999). Discourse markers. In: *Lingua*, 107, 227-265.
- SPOOREN, W. (1989). *Some Aspects of the Form and Interpretation of Global Contrastive Coherence Relations*. Doctorale dissertatie: Universiteit van Nijmegen.
- SWEETSER, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Noot

1 Ik wil dr. Liesbeth Degand bedanken voor haar commentaar op een vroegere versie van dit artikel en voor haar begeleidingswerk in het algemeen.